

και αγορές προσωπικών βιβλιοθηκών από το Πανεπιστήμιο, έφθασε στο Ρέθυμνο η προσωπική βιβλιοθήκη και το αρχείο Παντελή Προβελάκη πρέπει να μας γεμίζει όλους με ιδιαίτερη χαρά: τόσο για την αντικειμενική αξία αυτού του υλικού όσο και για το γεγονός ότι χάρη σ'αυτό η Σχολή μας συνδέεται με ένα ακόμη πρόσθετο δεσμό με την πόλη του Ρεθύμνου και με τους άξιους κατοίκους της.

Νίκος Χατζημικολάου
Καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης
Κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής

262

Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΕΝΟΣ ΑΡΧΕΙΟΥ

Για τους περισσότερους από εμάς, εννοώ και το ευρύ λόγιο κοινό αλλά και τους ειδικευμένους φιλόλογους και ιστορικούς, το “αρχείο” είναι μια χώρα ξενική, απόμακρη. Δεν έχουμε επαρκώς συμφιλιωθεί ούτε με την έννοια, ούτε με το αντικείμενο· η εικόνα που έχουμε σχηματίσει γι’ αυτό είναι ταυτόχρονα κάπως μαγική και κάπως εχθρική. Η διπλή αυτή φυσιογνωμία διαφαίνεται πολύ καθαρά τόσο από το υψηλό κύρος που φορτίζει τη λέξη – το ανώτατο, δήθεν, σκαλί της επιστημοσύνης – όσο κι από κάποιες εκφράσεις που συστηματικά χρησιμοποιούνται από εκείνους που σχετίστηκαν, τυχαία είτε υποχρεωτικά, με αρχειακό υλικό: “σκονισμένα αρχεία” – “κονισαλέα” ήταν ο όρος στο παλιότερο φιλολογικό λεκτικό – “θαμμένο” σε αρχεία, “ανέσυρα”, και τα παρόμοια. Δεν θεωρείται αυτονόητο ότι ο δρόμος της γνώσης – και εννοώ τη λέξη με όλες τις συνδηλώσεις της – διακλαδίζεται συνεχώς μέσα από πολλά και διαφορετικά αρχεία, δημόσια και ιδιωτικά. Όχι. Το “αρχείο” το φανταζόμαστε σαν ένα χώρο δυσάρεστο και απεχθή, όπου συχνάζουν μονάχα κάποιοι ιδιόρρυθμοι και σχολαστικοί, εξαιρετικά εξειδικευμένοι στο θέμα, κι όπου αναζητούν, μέσα από ένα πλήθος άχρηστες και περιττές πληροφορίες, την αναπάντεχη ανακάλυψη ολκής: πότε, να πούμε, γεννήθηκε ο El Greco, ή κάποιους ανέκδοτους στίχους του Σολωμού. Έτσι όσοι έχουν διανύσει τον κακοτράχαλο και κοπιαστικό δρόμο των αρχείων το περηφανεύονται δίκαια, ενώ οι υπόλοιποι, που είναι και οι πολλοί, τους σέβονται είτε τους ψιλοπεριφρονούν – γιατί νομίζουμε, περίπου όλοι, πως για να φτάσουμε σε μια συνθετική ματιά του φιλολογικού ή ιστορικού υλικού, τέτοιες σχολαστικές αναδιηρήσεις παρέλκουν, και το χειρότερο, μας μετατρέπουν από ιστορικούς και φιλόλογους σε αρχειοδίφες.

Και βέβαια το να εντρυφά κανείς σε αρχεία είναι υπόθεση χρονοβόρα – μα γενικώς η ανάγνωση, η γνώση αν θέλετε, είναι χρονοβόρα υπόθεση. Όσοι ωστόσο έχουν ξεπε-

ράσει τον αρχικό φόβο, όσοι έχουν εισχωρήσει σε αρχεία και έχουν συμφιλωθεί μαζί τους, γνωρίζουν πως η ενασχόληση δεν είναι ούτε δυσάρεστη ούτε καν επίπονη θα έλεγα, και καθόλου σχολαστική – το αντίθετο. Γνωρίζουν επίσης ότι στα αρχεία δεν αναζητούμε τη λεπτομέρεια, κάθε άλλο, αναζητούμε τη ζωντανή πραγματικότητα στο σύνολό της.

Ας ξεκινήσουμε από μια άλλη αφετηρία προκειμένου να κατανοήσουμε το ζήτημα στις πραγματικές του διαστάσεις. Ας ξεκινήσουμε από το προσωπικό, το δικό μας αρχείο. Εκεί που φυλάμε, στα συρτάρια μας δηλαδή, όλα όσα, για όποιους λόγους, κρίνουμε πως θα μας θυμίζουν πράγματα που θέλουμε είτε πρέπει να μην ξεχαστούν: το πτυχίο μας, και κοντά ίσως μια φωτογραφία της ορκομοσίας, πιστοποιητικά ευχάριστων ή θλιβερών γεγονότων, ένα πακέτο άδειο από τατσιγάρα που κάποτε καπνίζαμε, γράμματα, φωτογραφίες, προσωπικά παλιά αντικείμενα. Πράγματα αγαπητά, που κρύβουν ειδική τρυφερότητα, και που κατά καιρούς τα ψαχουλεύουμε, βάζοντάς τα τάχα σε τάξη, ιδίως σε στιγμές που αποζητούμε τη συγκίνηση.

Τέτοια είναι και τα αρχεία των άλλων, παρόμοια με τα δικά μας. Αν κάτι αλλάζει είναι το υποκείμενο, όχι τα αντικείμενα.

Φυσικά, αρκεί ν' αλλάξει ο ένας από τους δύο όρους για να μετατραπεί πλήρως η αξία και η δυναμική μιας σχέσης. Προσεγγίζοντας λοιπόν το αρχείο ενός τρίτου χρειάζεται είτε να παίξουμε προσωρινά τον ρόλο του, να ταυτιστούμε για λίγο μαζί του – κι ως είναι κάποιος άγνωστος – είτε σκιαάζοντας τον ρόλο του υποκειμένου να αναζητήσουμε περισσότερο τα ίδια τα αντικείμενα. Συνήθως κάνουμε και τα δύο, σε χωριστές διαδικασίες είτε σε ταυτόχρονες. Η προοπτική ενός αρχείου είναι από τη φύση του πολλαπλή: μας επιτρέπει να διεισδύσουμε στο υποκείμενο, στα αντικείμενα, στις σχέσεις.

Συνήθως ενόσω κρατάμε το προσωπικό μας αρχείο προσπαθούμε να προετοιμάσουμε, όσο γίνεται, τις προσεγγίσεις που θ' ακολουθήσουν αργότερα όσοι το αναδιφήσουν – αυτό συνειδητά είτε ασυνειδητά είτε σε ποικίλες προσμίξεις. Υπάρχουν επίσης εκείνοι που είναι τακτικοί κι εκείνοι που δεν είναι: κατά τεκμήριον η τάξη συνοδεύεται από μια συνειδητή μελλοντική προοπτική του αρχείου. Όταν λοιπόν ο φιλόλογος είτε ο ιστορικός βρεθεί μπροστά σε ένα αρχείο που ο δημιουργός του το είχε εμφανώς επεξεργαστεί, έχει, να πούμε, σημειώσει προσεκτικά τα επίθετα όσων υπογράφουν με το μικρό τους ή με αρχικά στα γράμματα που έλαβε, ή έχει σαφώς απομακρύνει τα αυστηρώς προσωπικά, όσα δεν κάνει να βεβηλώσει τρίτο μάτι είτε χέρι, δημιουργείται εύκολα η εντύπωση πως ο δρόμος για να το μελετήσουμε είναι στρωμένος – και μαζί η υποψία πως το πουλί που λέγεται αυθεντικότητα έχει πετάξει. Όταν αντίθετα βρεθούμε αντιμέτωποι με ένα χάος αταξίας, πολυμορφισμού, στοιχείων ετερόκλητων, νομίζουμε πως παρά τις επί μέρους δυσκολίες, θα συλλάβουμε καλύτερα την ιδιοσυγκρασία του δημιουργού.

Το ζήτημα αξίζει να το στοχαστούμε λιγάκι. Η σχέση κάθε ανθρώπου με το αρχείο του είναι μια πάλη με το χρόνο. Προσπαθούμε να προϋδεασθούμε το μέλλον: να φανταστούμε το παρόν ως παρελθόν. Τι θα πρέπει, τι θα θέλω να θυμάμαι; Τι πρέπει, τι θέλω να θυμούνται οι άλλοι από εμένα; Οι επιλογές των όσων κρατάμε δεν γίνονται μάλιστα, όπως στον ψυχικό κόσμο, στον χώρο του ασύνειδου, παρά αντίθετα υφίστανται ελεγχόμενες και χρονικά αλληπάληλες επεξεργασίες. Κρατώντας αρχείο επιχειρούμε να υποτάξουμε το απρόβλεπτο, να ορίσουμε τη σχέση μας με το μέλλον.

Προφανώς είναι μια σχέση που ορίζεται ανάλογα με τις σχέσεις μας με το παρόν: υπάρχουν οι προβλεπτικοί και οι ανέμελοι, υπάρχουν εκείνοι που φροντίζουν για την εθιμοτυπία κι εκείνοι που αδιαφορούν, ή καμώνονται πως αδιαφορούν. Δουλειά μας, και σ' αυτήν την περίπτωση είναι να αναγνωρίσουμε το νόημα της κάθε χειρονομίας, κι όχι να

την ταξινομήσουμε ή να την αξιολογήσουμε. Μόλις συνδέσουμε τη μορφή με το μήνυμα, έχουμε πλησιάσει προς την πραγματική όψη του αυθεντικού. Ανεπεξέργαστες πληροφορίες δεν υπάρχουν στις επιστήμες μας.

Το αρχείο του Παντελή Πρεβελάκη είναι στο μεγαλύτερό του μέρος καταλογογραφημένο και ταξινομημένο από τον αδελφό του. Ελπίζουμε πως η καταλογογράφηση θα ολοκληρωθεί σύντομα με την ευθύνη του Πανεπιστημίου και ότι εξίσου σύντομα θα κυκλοφορήσει, κτήμα όλης της ακαδημαϊκής κοινότητας, ο αναλυτικός κατάλογος. Ελπίζουμε ακόμα να είναι πολλοί εκείνοι που θα το μελετήσουν.

Γιατί όπως είπαμε η προοπτική ενός αρχείου είναι πολλαπλή. Μπορεί να φωτίσει την υποκειμενική διάσταση· μπορούμε δηλαδή να καταλάβουμε καλύτερα και περισσότεροι, την προσωπικότητα του Παντελή Πρεβελάκη, του σημαντικότερου για το Ρέθυμνο λογοτέχνη στη νεότερη περίοδο. Και αυτό που ελπίζω, αυτό που θέλω να τονίσω είναι, πως δεν αφορά μόνον όσους από τα ειδικά τους ενδιαφέροντα σκοπεύουν να γράψουν κάτι για τον Παντελή Πρεβελάκη και για το έργο του. Ακόμα και όσοι επιθυμούν να τον γνωρίσουν έστω και λίγο, θα ωφεληθούν αν πιάσουν ένα χειρόγραφο του, αν γνωρίσουν την ποιότητα του χαρτιού που αγαπούσε ή το είδος των γραμμάτων, αν ξεφυλλίσουν τα δικά του βιβλία που βρίσκονται πλάι, αν δοκιμάσουν λίγο τη γέυση του δημοσίευτου, όχι προς θεού μονάχα από τη σκοπιά εκείνου που γυρεύει κάτι ανέκδοτο για να προσθέσει ένα δημοσίευμα στο ενεργητικό του, παρά και από τη σκοπιά εκείνου που χαίρεται όταν γνωρίζει. Η χαρά της γνώσης είναι αυτοτελής, και ένα ίδρυμα ακαδημαϊκό οφείλει να την καλλιεργεί.

Άλλωστε το Αρχείο Παντελή Πρεβελάκη, όπως και κάθε αρχείο, απλώνει τις ρίζες στον χώρο και στον χρόνο, και δεν περιέχει μόνο τις πληροφορίες που συνειδητά αποθησαύρισε ο κάτοχός του· μας επιτρέπει να εικάσουμε και άλλα, ευρύτερα θέματα. Διατρέχοντας τον χειρόγραφο κατάλογο των επιστολών διαπιστώνουμε, καταρχήν, πως ο Παντελής Πρεβελάκης κρατούσε ευγενικά την εθιμοτυπία και σε έναν κώδικα ακόμα: όταν λαβαίνει γράμμα δακτυλόγραφο, απαντά με δακτυλόγραφο· όταν το ξένο γράμμα είναι με το χέρι, ανταποκρίνεται με την ίδια οικειότητα. Μπορούμε λοιπόν να ξέρουμε με ποιούς μιλούσε στον ενικό και με ποιούς στον πληθυντικό, αλληλογραφώντας. Αν διασταυρώσουμε τον φατικό ετούτο κώδικα με άλλους αναφορικούς, πολλά μπορούν να προκύψουν για τη σχέση ανάμεσα στην αβροφροσύνη και τη θερμότητα – τόσο για τον ίδιο όσο και για την εποχή του πιο γενικά.

Ή κάτι άλλο: η ταξινόμηση της αλληλογραφίας δεν κρατάει την αυστηρή χρονολογική σειρά· όμως σήμερα τα ζητήματα ετούτα τα λύνουν με ταχύτητα και ακρίβεια οι υπολογιστές – και φυσικά, ταυτόχρονα με την καταλογογράφηση θα προχωρήσει και η ηλεκτρονική καταγραφή. Θα γίνει λοιπόν εύκολη η απάντηση στο ερώτημα, από πότε ο Πρεβελάκης κρατάει συστηματικά την αλληλογραφία του. Η απάντηση σε τούτο το ερώτημα ανοίγει τον δρόμο για ένα δεύτερο· από πότε δηλαδή θεωρεί τον εαυτό του δημόσιο πρόσωπο. Τα στάδια είναι δύο· πρώτον τα γράμματα που λαβαίνει, δεύτερο οι δικές του απαντήσεις. Μία διασταύρωση με το “Συνοπτικό χρονολόγιο του βίου του Π. Πρεβελάκη”, που το οφείλουμε στην επιμέλεια του Εμμανουήλ Κάσδαγλη – ίσως και στην επιμέλεια του ίδιου του Πρεβελάκη – θα μας ανοίξει την προοπτική για την ανάπτυξη της αυτοσυνείδησης του συγγραφέα: πάλι, εδώ, μας ενδιαφέρει το πρόσωπο αυτό καθαυτό, αλλά και ως μάρτυρας της εποχής.

Είναι ένα ακόμα ζήτημα που θα ήθελα να θίξω. Παρά την ελληνοκεντρικότητα που ήθελε να χαρακτηρίζει το έργο του, ο Παντελής Πρεβελάκης διατηρούσε στενές σχέσεις με

την ευρωπαϊκή λογοτεχνία και καλλιτεχνία, και φυσικά με πολλούς ευρωπαίους διανοούμενους. Οι ξένοι αλληλογράφοι του είναι πολλοί – τι αναζητούσαν στο πρόσωπό του όλοι αυτοί; Τι περίμεναν από έναν εκφραστή της ελληνικής λογοτεχνίας; Είναι καλό να μορφοποιήσουμε περισσότερο τη θολή εικόνα που ο καθένας μας έχει για το ζήτημα αυτό.

Έπειτα οι μεταφράσεις των έργων του. Πολλά από τα γράμματα του αρχείου γράφτηκαν για να απαντήσουν σε δυσκολίες μεταφραστικές, και η μετάφραση είναι πάντα ερμηνεία και σχολιασμός. Αν πάλι δεν περιορίσουμε το ερώτημα στο στενόκαρδο “τι εργασία δημοσιεύσιμη προκύπτει;” – και φυσικά προκύπτει – τότε οι ενδιαφερόμενοι και φιλοπερίεργοι μπορούν να είναι πολλοί.

Αλλά είπαμε, ρίζες στον χώρο και στον χρόνο, αρκετές από τις οποίες αυτονομούνται ολότελα. Έτσι ανάμεσα στα χαρτιά του Πρεβελάκη υπάρχει, χρονολογημένος από το 1930, ο κατάλογος του αρχείου ενός άλλου τέκνου της Ρεθύμνης, του Παύλου Βλαστού, ενός λόγιου με πολλαπλές και ενδιαφέρουσες ιδιότητες. Το αρχείο αυτό φυλάγεται σήμερα στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης στα Χανιά, και διαθέτουμε μονάχα ένα πολύ συνοπτικό μεταγενέστερο καταλόγο του. Ανεβαίνουμε αρκετά πίσω στο χρόνο, γιατί ο Παύλος Βλαστός, γεννημένος στα 1836, έδρασε στο τελευταίο κυρίως τέταρτο του δέκατου ένατου και στο πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα – πέθανε ενενητάχρονος στα 1926.

Βρίσκουμε έπειτα έναν κατάλογο της βιβλιοθήκης του Νίκου Καζαντζάκη· χωρίς να είμαι εξοικειωμένος με τη σχετική βιβλιογραφία, νομίζω πως το πολύτιμο αυτό στοιχείο δεν μας είναι γνωστό από αλλού. Μια καλή επεξεργασία μπορεί να αναδείξει αξίες λόγου πληροφορίες από έναν παρόμοιο κατάλογο των βιβλίων της Σχολής Καλών Τεχνών, όπου edίδασκε ο Πρεβελάκης.

Η τάξη, η πληρότητα του αρχείου, τουλάχιστον για τα μεταπολεμικά χρόνια, θα δώσει νομίζω νήματα αρκετά για να διαγραφεί ένα πλέγμα των σχέσεών του με τους ομότεχνους, και γενικότερα με τους λόγιους και την κοινωνία. Τα ονόματα των αλληλογράφων από τη μιά πλευρά, οι παραλήπτες έργων του Παντελή Πρεβελάκη από την άλλη – υπάρχουν αρκετοί “κατάλογοι παραληπτών” στο αρχείο – τα ίδια τα γράμματα, τρίτον, και τέταρτον η προσωπική βιβλιοθήκη του, όπου μπορούμε να ανιχνεύσουμε ποιανών βιβλία έλαβε ή διάβαζε, τι λογής αφιερώσεις τα εστόλιζαν, όλα αυτά αρκούν: ανοίγουν δυνατότητες να φανταστούμε και τη θέση του Παντελή Πρεβελάκη στον πνευματικό ιστό, και, αν το πετύχουμε, κάτι καθολικότερο. Τις σχέσεις λογιούσύνης λογοτεχνών, ποιός τιμά ποιόν και πώς. Ας μη φανεί απλή περιέργεια· η ιεραρχία των αξιών σε μια κοινωνία είναι ένα κεντρικό κλειδί για την κατανόησή της.

Λοιπόν πολλές προοπτικές – ή, να το πω αλλιώς, πολλοί 'ναι οι δρόμοι πδχει ο νούς. Το αρχείο ζωντανεύει ξανά στα χέρια του κάθε ερευνητή· αν κάτι προσπάθησα, είναι να υποτυπώσω κάποιους από τους πιθανούς δρόμους. Όμως ο δρόμος ο βασιλικός, ο κεντρικός, είναι εκείνος που οδηγεί στον κυρίως συναισθηματικό, ή σωστότερα, στον ανθρώπινο κόσμο εκείνου που το κρατούσε. Τι του έδινε του ίδιου αυτήν την ιδιότυπη προσωπική συγκίνηση που κι εμείς νιώθουμε όταν ανασκαλεύουμε τα χαρτιά μας; Μνήμες ιδιωτικές, μνήμες κρυφές, μνήμες δημόσιες; Ψάχνοντας το εγώ του άλλου, αναζητούμε κάπου και το δικό μας το εγώ. Ίσως αυτός να είναι ένα ακόμα ορισμός για το τί είναι λογοτεχνία.

Ο λόγος ήταν έως τώρα περισσότερο θεωρητικός· εικασίες με βάση λίγες γνώσεις και εμπειρίες που προέρχονται από άλλα αρχεία και άλλους καταλόγους. Η αυτοψία, όπως λέμε στο φιλολογικό ιδίωμα, θα γεννήσει σίγουρα πλουσιότερα ερωτήματα, πλουσιότερες

απαντήσεις. Όμως τώρα θέλω να μου επιτρέψετε ν' αλλάξω ολότελα στόχο, και ν' αγγίξω ένα διαφορετικό τελείως ζήτημα.

Το Πανεπιστήμιο παράγει ανθρώπους ικανούς, τουλάχιστον το ελπίζουμε, να μελετούν αρχεία. Ενίοτε δανείζει δυνάμεις σε ξένους φορείς για ταξινόμηση και καταλογογράφηση. Προσπαθεί να εξάψει τη φιλολογική και ιστορική ευαισθησία στο ζήτημα των αρχείων – αλλά, και αυτό είναι που θέλω να επισημάνω, δεν κρατάει το δικό του αρχείο, ως οργανισμός ενιαίος, εννοώ. Πώς θα γνωρίσουν οι μεταγενέστεροι τον τύπο της διδασκαλίας του κάθε μαθήματος, την πρόσληψή του από τους φοιτητές ή τις εξωτερικές δραστηριότητες – θεατρικές προσπάθειες, συνδικαλιστική συνείδηση, μουσικές βραδιές ή ό,τι άλλο; Κανένας από εμάς που διδάσκουμε δεν έχει την υποχρέωση να παραδίδει ένα ορισμένο μέρος, στατιστικά υπολογίσιμο, των γραπτών που διορθώνει· καμία Γραμματεία όταν θελήσει να αδειάσει τα ράφια από τις καρτέλες των φοιτητών παρελθόντων ετών δεν έχει κάποιες σχετικές αναστολές. Ας μην επιχειρηματολογώ επι του αυτονόητου.

Εύχομαι η επίσημη αυτή στιγμή, η στιγμή της παραλαβής του Αρχείου Παντελή Πρεβελάκη από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης να γίνει γόνιμη και ως προς ετούτη την προοπτική.

Αλέξης Πολίτης
Αναπληρωτής Καθηγητής
της Νεοελληνικής Φιλολογίας

Η ΑΔΕΛΦΙΚΗ ΠΡΑΞΗ. Η ΕΓΝΟΙΑ ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ

Τέσσερα χρόνια, ως το θάνατό του το 1991, ο Λευτέρης Πρεβελάκης κατέγραφε το αρχείο του αδελφού του Παντελή. Σ' αυτό αφιέρωνε πολλές από τις λίγες ώρες που η κλονισμένη του υγεία του επέτρεπε να εργάζεται. Χρέος αδελφικό; Ασφαλώς. Αλλά συγχρόνως, και κυρίως, για άλλη μιά φορά, την ύστατη, επιβεβαίωση μιάς πορείας που χαρακτηρίζεται από συνέπεια και ανιδιοτέλεια.

Ο Ελευθέριος Πρεβελάκης γεννήθηκε στο Ρέθυμνο δέκα χρόνια ύστερα από τον Παντελή Πρεβελάκη, δηλαδή το 1919. Σπούδασε ιστορία στην Αθήνα και την Οξφόρδη. Ασχολήθηκε κυρίως με την πολιτική και διπλωματική ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Οι μελέτες του αποτελούν υπόδειγμα αυστηρής μεθόδου και εξαντλητικής χρήσης των πηγών. Στη διατριβή του για την εκστρατεία του Ιμπραήμ στην Αργολίδα (Αθήνα 1949) χρησιμο-